

A századközép Petőfi-képe

Petőfi halála a szabadságharc bukását követően a nemzet „lelkiismeretét” terhelte. Sokan érezték úgy, hogy hirtelen, tragikus távozásának részesei voltak. Ezt az érzést még inkább fokozta, hogy utóbb a halál körülményeit nem lehetett pontosan tisztázni. Az évekig tartó izgalmak közben olyan hírek is elterjedtek, hogy Petőfi nem halt meg, csupán bujdosik, hogy Szibériába hurcolták, hogy élve temették el. Bár a hírek sorra valótlannak bizonyultak, a közvélemény nem lett nyugodtabb, és a napilapokban még a kiegyezés évében is jelentek meg felhívások a költő felkutatására. A közhangulatra jellemzőek azok az 1850-es évek elején megjelent visszaemlékezések és újsághírek Petőfi utolsó óráiról, melyekben a szerzők a nemzet egésze előtt kényszerültek arra, hogy önmagukat mentegessék. Még a 70-es évek egyik ismert iskolai irodalmi tankönyve is ismeri a közvélemény előbb jellemzett hangulatát: Petőfi „halálának körülményei ismeretlenek, sőt megtörténte is kétséges maradt. Ez által jelleme, élete oly vonzóvá, művei oly általánosan kedveltekké lettek, mint más költőnké soha sem”. A közvélemény minden kezdeményezést, amelylyel Petőfi, a szabadsághős iránti kegyeletét kinyilváníthatta, ószintén támogatott. Így érthető, hogy pl. Reményi Ede koncertkörútjainak, melyekkel a költő felállítandó szobrához pénzügyi alapot kívánt teremteni, oly nagy visszhangjuk volt.

A különös „lelkiismereti válság” azonban nem volt egyedülálló jelenség, hanem kapcsolódott ahhoz a szélesebb tudati folyamathoz, amellyel a hazai szellemi-politikai élet vezetőinek egy része a szabadságharc elbukása után az *önbírálat* követelményét állította a közvélemény középpontjába. Ez a „reálpolitikát” hangoztató igény (nem számítva ide Vajda János röpiratát) azonban reményvesztettségével, dezilluzionizmusával mélyen *forradalomellenes* álláspont is volt, amely Petőfi költői hagyatékával nem harmonizálhatott. A Lukácsy Sándor által feltárt *buonarrottianus világnézet*, amely a költő forradalmiságának lényegét alkotta, nem található megértésre a forradalomtól visszariadó és a nemesi-rendi történeti hagyományok felé forduló magyar közéletben. A költői életmű első interpretációi mégis erre az „*önkritikus*” és *forradalomellenes* politikai koncepcióra támaszkodva születtek meg. A Petőfi halálával lezárult, azután már csak önmagával azonos életmű a közvetlen utókor tudatában lassan, elemeiben és rendszerében újratereztődött. Az új rendszer azonban már nem volt azonos az eredetivel, sokkal inkább visszatükrözte az *utókor* ízlés- és érzélemlátását, irodalmi és filozófiai műveltségét, valamint *politikai* álláspontjait.

Köztudott, hogy Petőfi művészetének egyes részei már a maguk korában széles körben ismertekké váltak. Egyénisége, témaválasztásai, nyelvezete és nem utolsósorban politikai alapállása lehetővé tették, hogy költeményei közül számos a nép között is ismertté, sőt a népköltészet részévé váljon. Az életmű *egészét* viszont csak az olvasóközönség magasabb, lényegesen szűkebb rétege ismerte. Ez a szűkebb csoport irodalmi, filozófiai és politikai műveltsége alapján különíthető el, amennyiben műveltsége, valamint hivatása a szépirodalomhoz kapcsolta. E csoport belső tagolódása így is igen erős, hiszen az értő (legalábbis befogadó) olvasóközönségben a *vidéki értelmiség*, a tisztviselő réteg, a városi *kispolgárság* és a főváros művelt, európai látókörű *irodalmi értelmisége*, ha nem is egymás mellett, helyet kapott.

A közelmúltban Vörös Károly egyik tanulmányában Petőfi olvasóközönségét vizsgálta, és rámutatott arra az ízlés- és szemléletbeli azonosságra, amely összekapcsolta Petőfit a magyar értelmiség *egy részével* és a *fővárosi kispolgársággal*. Olvasóközönsége a kiegyezés időszakában a reformkorhoz képest *bővült*. 1874-ben sajtó alá rendezték művei első „teljes díszkiadását”-t. Ismerőinek táborra az eddigiék mellett újabb társadalmi rétegekkel, főként nemesekkel gyarapodott. E folyamatban

fontos szerepe lehetett annak, hogy a költő halálát közvetlenül követő esztendőben megkezdődött *heroizálása*, nemzeti hőssé formálása is. E *romantikus kép* már megmozdította a közvélemény passzív, Petőfi-ügyben *korábban* közömbös, a szépirodalomban kevésbé jártas rétegét is. Ezen a romantikus ösvényen keresztül indult el Petőfi felé a magyar olvasóközönség döntő többsége. Mondanivalónk szempontjából nagyon fontos e változásban a nemesi olvasóközönség *bekapcsolódása*.

A századközépi olvasóközönség differenciáltsága hozza magával, hogy a költői életművel való szellemi kapcsolat szintjei tekintetében lényeges eltérés tapasztalható még a művelt, felső rétegen belül is. Az irodalmi-politikai közvélemény *egészének* befolyásolására alkalmas ismeretekkel és *eszközökkel* (tudományos intézmények, folyóiratok, hírlapok, könyvkiadók stb.) ugyanis *csak* a fővárosi *értelmiség szűk, a politikai élettel szoros kapcsolatban levő rétege rendelkezett*. Az utókor felfogását oly alapvetően befolyásoló alap- és középfokú irodalmi *tankönyvek* a Petőfi-kérdésben is e réteg felfogását követték. A korszak egyik legtöbbet használt, egyébként igen színvonalas középiskolai tankönyvét Beöthy Zsolt írta. A csupán receptív, kritikai állásfoglalásra képtelen, szélesebb olvasóközönség a fővárosi értelmiség e felsőbb csoportjának véleményét egyoldalúan elfogadta. A különböző irodalmi interpretációk szoros összefüggésben álltak a politikai helyzettel, így főként azokat kell szemügyre vennünk, amelyek az olvasóközönségben bekövetkezett változással, a nemesi olvasó réteg „kisajátító” tevékenységével kapcsolatosak, vagy eszmetörténetileg messzire mutató konzekvenciákat hordoznak. A továbbiakban a figyelmet az irodalmi értelmiség ezen felső rétegének felfogására kell koncentrálnunk, amely helyzeténél fogva a Petőfi-értékelés legfontosabb, legnagyobb hatású, új mozzanatait megalkotta. Ezeknek az irodalmi koncepcióknak végeredményben mély, nagyon lényeges, korra jellemző ideológiai-politikai mondanivalójuk van.

*

Az ötvenes évek közepére kialakultak a Petőfi-értékelés lényeges csomópontjai. Az irodalmi értelmiség és a közvélemény felső rétegében a legismertebb és legnagyobb hatású a *Gyulai*-féle Petőfi-kép lett. Gyulai Pál „Petőfi Sándor és lyrai költészetünk” című munkáját 1853 novemberében fejezte be. Mondanivalóját sokrétű filológiai tájékozódásra alapozta. Nagy érdeme a tanulmánynak, hogy Petőfi művészetét a nagy tekintélyű Toldy Ferenc ellenében először fogadta el eredetinek, önelvűnek. Munkája körültekintő, jó néhány eleme a tudományos felfogás jelenlegi értékelésébe is beleillik, különösen a sokat dicsért, pályaképhez járulékalul kapcsolódó, népies-nemzeti irodalomról szóló fejlődési rajz. Ennek ellenére elsőként — Erdélyi János hasonló szellemű bírálatát alig megelőzve — az ő munkája választotta szét és állította szembe Petőfi politikai-forradalmi és tájleíró-zsánerszerű költészetét. Gyulai az 1847-ig keletkezett forradalmi verseket leértékelte, a későbbieket mellőzte. Gyulai személyes — emberi és alkotói — művészeti felfogása Petőfi romantikus, forradalmi egyéniségétől távol állott, sokkal inkább harmonizált Arany felfogásával. A Petőfi—Arany szembeállítás szubjektív alapja kétségtelenül ez. Kettejük ellentétéről a következőket írta: Aranyt és Petőfit „Nem egy csillag vezette...”. Petőfi „a kor *hangulatát* képviselte, s ott élt benne minden, mi a közélet törekvéseiben *nagy és magasztos, korlátolt és nevetséges volt*”. „Ellenben Arany ott áll nyugodtan, *menten a szív idealizmusától*, egy középkori költő naivságával s egy újkori művész öntudatával emelve föl az alkotó fantázia legszebb építményeit, s népesítve meg eredeti alakjaival, melyek nem *csalfa eszmények*, hanem egy kiforrott géniusz szülöttei.” Gyulai, amikor Petőfi és Arany eltérő emberi-művészi alaptulajdonságait vázolta, tapintatos, de határozott formában nyilatkozott politikai nézeteikről is. Elsősorban Aranyt dicsérte, mert távol tartotta magát a „*csalfa eszményektől*” és a „*szív idealizmusától*”, az utóbbi kategória pedig köztudott, hogy a kor fogalomrendszerében a szélsőségesnek minősített, forradalmi mozgalmak jelölésére szolgált.

Salamon Ferenc konzervatív értékelése szintén szembeállította Arany és Petőfi művészetét. Az esztétikailag sok szempontból színvonalas kritika Petőfi politikai

költészetét teljesen eltorzította. A szántszándékkal erőltetett Arany—Petőfi párhuzam végül is oda vezetett, hogy Petőfit szinte mindenben elmarasztalta, Aranyt pedig csak mint eposzírót emelte magasba. Amíg Gyulai Petőfit és Aranyt egyaránt nemzeti költőnek tartotta, addig Salamon Petőfit kirekesztette az irodalom panteonjából, mint akit „a magyar költészet genre festőjének nevezhetnők, de többnek alig”.

Bár Gyulai és Salamon értékelése között színvonalbeli különbség van, útjuk egy pont felé mutat. A reformkori népies irányzatot mindkettő a Világos utáni ideológiai-politikai folyamatoknak megfelelően újrendezte, elemeire bontotta, az elemeket a kor új igényei szerint ismét rangsorolta, és ha szükséges volt, azokat egymással szembeállította. (Ez mutatkozik meg Arany és Petőfi szembeállításában is.) A nemzet és Európa, a polgári szabadságjogok és a nemzeti függetlenség, valamint a történelmi haladásba vetett hit reformkori harmóniájának irodalmi vetülete, az irodalmi népiesség, párhuzamosan az ideológiai bázisát képező hazai liberalizmus vagy más szóval a risorgimento-nacionalizmus válságával, így bomlik fel és válik ellentmondásossá. Az említett és önellentmondásba jutó hazai liberalizmus egyik tipikus képviselője volt Jókai Mór. Élete elején a hazai nemesi liberalizmus jeles képviselőjeként mutatkozott be. 1849-ben a kül- és belpolitika útvesztőiben elbizonytalanodva szembe fordult a forradalommal. A 60-es években fokozatosan a kompromisszumok hívévé vált, 1875, a fúzió után pedig Tisza Kálmán politikai rendszerét támogatta. Ő az, aki az 1874-es Petőfi „teljes díszkiadás” körül keletkezett *hírlapi vitában*, amelyet Nagy Miklós 1950-ben az Irodalomtörténet című folyóiratban ismertetett, a költői életmű megcsonkítása mellett foglalt állást. Petőfi király- és monarchia-, valamint osztrákelenes verseinek kiadását nem javasolta.

A sajtóvita folyamatában nyilatkozott Greguss Ágost és Beöthy Zsolt is. Greguss Ágost az esztétikai szempontokat nyíltan mellőzve, tisztán politikai megfontolásokra hivatkozott, és a hagyományos *rendi* érvelés tételeihez nyúlt, amikor kimondta, hogy a magyar államiség egységét, a magyar faj uralmát a nemzetiségek, vallások szeparatizmusa amúgy is eléggé fenyegeti, azt egyedül a korona tarthatja együtt, s így nem megbolygatni, hanem erősíteni kell a nemzet és a király közötti *egységet*.

A reformkor szellemi életében fontos szerepet betöltő liberális, *benthami* filozófiával szemben Világos után a feudális hagyományoknak új, pozitív értelmezést adó Carlyle művei hódítanak. (Például a „súlygyen” fogalma.) Bentham utilitárius felfogása, amikor minden ember vágyát jogosnak tartotta, arra törekedett, hogy a polgári fejlődés anyagi és szellemi oldalát harmonikus egységbe foglalja. Carlyle viszont ezt az egységet a feudális és polgári érdekek egyeztetése miatt felbontotta. A feudális nemesség történeti szerepét — szemben a liberális történetírókkal — pozitívan értékelt. Keménytől, a Deák-párt vezető publicistájától, aki Gyulai szellemében szintén nyilatkozott Petőfi művészetéről, Csernátony Lajosig, a balközépi beállítottságú *Ellenőr* szerkesztőjéig sokan ismerték és felhasználták Carlyle gondolatait. Ez a történetfelfogás *elméleti támpontot* jelentett a reformmozgalom és 1848 nemesi vezetését egyre jobban *idealizáló* magyar politikai ideológia, valamint a politikai és gazdasági hatalmát polgári forradalom után is megtartani, illetve visszaszerezni törekvő magyar arisztokrácia és középnemesi szövetségei számára. Átvétele a magyar liberalizmus lényege — és az irodalmi népiességhez kapcsolódó eleme — az *érdekegyesítés* gondolata alatt ingatta meg a biztosnak látszó elméleti talajt. A magyar politikai vezető réteg ideológiájában tehát, a liberális *érdekegyesítő* koncepcióval szemben a „nemesi” és „polgári” érdekek közötti kompromisszum elmélete, a „*súlygyen*” fogalma jutott döntő fölénybe. A nemesség politikai szerepét illető kiegyezéspárti és balközépi nézetek között ebben a kérdésben nem alakult ki véleménykülönbség, mivel lényegében mindkettő a nemesség vezető szerepe mellett kötelezte el magát. A két párt Petőfi-értékelésében megnyilvánuló elvrokonság erre a politikai nézetazonosságra épült.

Az irodalmi köztudatban élt a Gyulai és köre irányításával meggyökeresedett, csonka Petőfi-kép mellett egy árnyaltabb, *teljesebb*, a forradalmi-politikai költészetet sem mellőző, sőt bizonyos mértékben elismerő interpretáció is. Az ide kapcsolható szerzők az előbbiekhöz hasonlóan szintén felhasználták a szoros, érzelmi

szálakkal is átszótt kapcsolatot, amely a magyar közvéleményt Petőfi tragikus életéhez kapcsolta, de ezt elsőrendűen azzal a céllal tették, hogy a századközép politikai viszonyai között a lehető legteljesebb életművet ismertessék meg és terjesszék el. *Zilahy Károly* 1864-ben megjelent monográfiája — a cenzúrai keretek között is — szép, lendületes és elég teljes Petőfi-képet nyújtott. Kitért, ha nem is mindig pozitív értékelést adva, a kifejezetten politikai tárgyú, sőt *király- és osztrákelles* versek vizsgálatára is. Említette a „Dalaim” című költeményt, amely szerinte a költő „igen szépen színezett verse... tele politikai vonatkozásokkal”, majd a „Miseria plebs contribuens”-t, ahol az alkotó „a jobbágyság érdekeiért emelt szót, Dózsa Györgyre hivatkozik...”. Az utóbbi versről a monográfia szerzője megjegyzi: „Lehet képzelni, hogy biz a táblabíráknak nem igen tetszett.” Zilahy az elől sem tért ki, hogy Petőfinek a pesti forradalomban vitt szerepéről szóljon: leírta, hogy a költő „egyénisége a mozgalommal mintegy azonosulva volt...”, és később „...nemcsak az elvekben, hanem az alkalmazásban is mindenkinél tovább akart menni... egyenesen a köztársaság kikiáltása mellett volt.”

Áldor Imre „A forradalom költészete” című könyve, amely már a kiegyezés évében jelent meg, szintén elfogulatlanabban szólt múltról és jelenről, mint Gyulaiék. Az irodalmat és politikát szerves egységben szemlélte, ezért összekapcsolta — Asbóth részben hasonló szellemű munkáját hat évvel megelőzve — Vörösmarty és Széchenyi, valamint Petőfi és Kossuth szereplését és alakját. A magyar történelem fejlődésbeli lényegét a nép és a nemzet gyors közelítésében látta. „...a nép és nemzet két külön fogalom lévén nálunk — egy-egy Dózsa-féle esetet kivéve — az előbbi számításba sem jő... s a tömeg... addig csak mint a nemesség eszköze, közreműködő, de akarat nélküli tényező” szerepelt. 1848 ezen gyökeresen változtatott, és ebben — Áldor szerint is — Petőfinek és Kossuthnak mulhatatlan érdeme volt.

Az egységes magyar szellemi élet nagy kárára a teljesebb Petőfi-életmű megismertetésére tett kísérlet visszahanyatlott, Zilahy Károly és Áldor Imre fellépését nem követte igazán színvonalas folytatás, így Petőfi-ügyben évtizedekig — lényegében véve Ady Endréig — Gyulai és köre konzervatív felfogása irányította a közvéleményt.

Az eddigiekhez képest új alapokon nyugvó és egyértelműen konzervatív, de elemeiben mindkét előbbi irányzathoz visszanyúló Petőfi-értékelést ad *Asbóth János Három nemzedék* című, 1873-ban megjelent politikai esszéje. A *Három nemzedék* irodalom- és történet szemléletének különös jelentőséget biztosít, hogy szerzője a század 70-es éveire úgy fordult a Sennyey vezette politikai csoportosulás felé, és vállalkozott a hazai konzervatív politika elméleti megalapozására, hogy előtte mélységesen csalódott a kiegyezés utáni magyar liberalizmus eredményességében. Asbóth műveinek elméleti, eszmetörténeti jelentősége elsősorban abban rejlik, hogy a konzervatív vonalon először tagadta meg nyíltan és őszintén — ha a kezdetben ő maga még a deáki vonalon állt is — az addigi „szelídített” Petőfi-képet, és Petőfit annak mondta, aminek valójában gondolta. Elméleti munkássága, így Petőfi-értékelése, a századközépi ellentmondásos liberalizmusban rejlő konzervatív tendenciákat *bontakoztatta* ki, egyben felvillantotta a századforduló magyar szellemi életének előképét is. Megkísérelte rendszerbe foglalni a magyar XIX. század főbb történeti folyamatait — ezzel elméleti támpontot nyújtva a XX. század elején induló konzervatív koncepcióknak, és abban törekedett kijelölni Petőfi helyét. A történeti általánosításokhoz szükséges ismereteket a pozitívista filozófia képviselőitől, főként John Stuart Milltől kölcsönözte.

Asbóth, művében, a magyar XIX. századot három részre tagolta: „a nemzeti szellem ébredésének” korára, „a romboló forradalom” korára és a nagy alkotó erő, a „biztos kézzel való alkotás”, a kiegyezés korára. A koncepció hármassága, az ébredő, az önmagára találó, az önmagát szétzúzó, szétromboló, és az ismét lehiggadó, saját énjét megtaláló nemzet különös fejlődési vonalát kívánta előmutatni. A kép, már így is jól látható, eltér az előbbi Petőfi-interpretációktól. A történeti fejlődés hármasságának, a korszakok sajátos egymásra épülése (ébredés, hanyatlás, kiteljesedés), a korszakok objektív lényegét tükröző, kifejezni kényszerülő egyének hely-

zete a pozitívista történetiszemlélet, Comte történeti rendszerének recepcióját engedi feltételeznünk.

A történeti korok és egyének kölcsönviszonyáról Asbóthnak a következő véleménye volt: „Azokkal a tulajdonságokkal, amelyek egy egész kort jellemeznek, közvetlen bírní fognak a kor egyes fiai is. Akadni fog olyan egyén is, melyben egész tisztaságukban jelentkeznek, és pedig annyival határozottabban, amennyivel élesebb kinyomatú a különleges, az általánosnál. Ezeket (tudniillik az egyéneket — V. J.) teremti magának a kor eszközkül, mert eszközei ők a kornak, nem urai.” Majd rátérve az analógia konkretizálására, a következőket írta: „Nem tudom, érzi-e ennyire mindenki, de én úgy érzem, hogy e nevek: Széchenyi és Vörösmarty, Kossuth és Petőfi, Deák Ferenc és Arany János annyira összetartoznak, mint ahogy összetartoznak azok az egyes hangok, melyek együtt adják zengő harmóniájukban az akkordot.” Az elősorolt politikus-költő párosítások alapjaként Asbóth azt hozta fel, hogy a magyar történelem során a nemzeti törekvésekben a legtökéletesebb egység és harmónia az irodalom és politika között alakult ki.

A sajátos konzervatív történeti összképben Széchenyivel szemben Kossuth a magyar nemzetből idegen, „különösen francia földről vett igaz és hamis eszmék következtében nemegyszer sokkal tovább ment, mintsem tisztán a magyar politika megengedhette volna”. Távolról sem ugyanezt, de valami hasonlót állít Petőfiről is. Igaz — mint írta —, hogy Petőfi a magyar népből merítve, költészetünkben érvényre emelte „a magyarnak sajátosságait”, és pedig hangzatosabb akkordokban, mint addig bárki, azonban „ahol idegenből merített, s idegen folyt be rá, ott sokkal érzékelhetőbb volt nála az idegen zamat”. Felfogása szerint Kossuth és Petőfi „szenvedélytől túlcsapongó” kora után a nemzet lehanyaglik és ismét csak a 60-as években, az uralkodóval való kiegyezés után talál magára. Ez a kor a műben a századközép sztoikus költő-politikus ideáltípusának, Arany Jánosnak és Deák Ferencnek a kora.

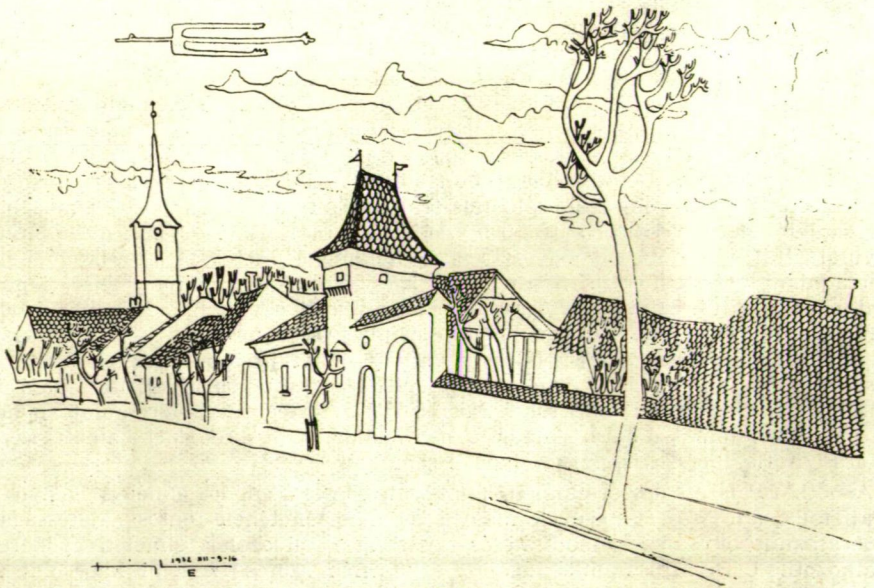
Végeredményben a korszakok és egyének különös, pozitívista szemléletű párosításával a következő megállapításra jutott: „... Deák és Arany legnagyobb ereje a megnyugtatóban, kiegyenlítésben, kibékítésben, a *harmónicus alkotásban* van. Az igaznak csodaereje ez, melynek fenséges szépsége versenyez Petőfi csapongó idealizmusával Aranyban, s melynek elmét világosító hatalma tartósabban és mélyebben, ha mindjárt nem is oly zajosan tud hatni, mint Kossuth csábereje.”

Asbóth Három nemzedéke a Petőfi-értékelés skáláján csakúgy szélsőséget jelent, mint Gyulai, Salamon, Greguss, Jókai álláspontja. Sajátossága azonban, hogy nem a bomló liberalizmus, hanem a jórészt abból kifejlődő, nyíltan vallott konzervativizmus talajáról szemlélte és kritizálta a nemzeti múltat. Az Asbóth tolla alatt egyre aktívabb konzervativizmus kezdetben elméletileg igényes volt. Németh G. Béla fejtegette ki, hogy a darwini—spenceri történeti szemlélethez szoros szálak fűzték, sőt J. S. Mill munkáira is támaszkodott. Éppen ezért Gyulai értékelése mellett Asbóth is elméletileg igényes Petőfi-képet tudott adni. A kiegyezés magyar értelmiségének Petőfi-koncepciója a bomló liberalizmus felől közelített tehát a pozitívizmus hatása alatt születő modern konzervatív irányzat felé. Amint Barta János megállapította, a Gyulai által elindított Kemény—Greguss—Salamon—Beöthy-féle uralkodó felfogás a forradalom utáni liberális nép-nemzeti irány szemlélete, annak belső, lappangó *ellentmondásait* tükröztette. A forradalomig nagyjából együtt haladó népies-irodalmi és liberális-politikai irányzatok egymást erősítő egysége a század közepén megbomlott. Mind az *érdekegyesítés* gondolatát, mind annak irodalmi megfelelőjét, a *népiességet* komoly támadások érték. Az újjáéledő nemesi konzervativizmus hatása alá kerülő *politika* egyre kevésbé tudta *közvetíteni* a történetileg előremutató gondolatokat a társadalom számára. Annak a politikailag súlyos rétegnek, amely az államot irányította, persze nagyrészt igénye sem volt erre.

Asbóth rendszere egyértelműen konzervatív. Aktivizálódó, elméleti igényű konzervativizmus, amely a 60-as évek magyar eszmetörténetének fontos sajátosságaként a liberalizmus burkából szakadt ki és egy ideig azzal azonos elméleti gyökerekből táplálkozott. J. S. Mill munkásságához egyformán szoros szellemi kapcsolat fűzte például Eötvös Józsefet, Kállay Bénit és Asbóth Jánost. Persze J. S. Mill munkássá-

gából Eötvös elsősorban a liberális vonásokat, Asbóth pedig a forradalomellenességet emelte ki. Asbóth Petőfi-értékelését, Gyulaiéval ellentétben, szűk kör vallotta magáénak, alapelveit sokan — így a liberális Arany László is — kritizálták, inkább a kor eszmetörténete szempontjából számíthat méltánylásra.

A magyar irodalmi értelmiség felső rétege által kidolgozott *liberális és modern-konzervatív Petőfi-kép* abban az eszmei-kulturális folyamatban foglalt helyet, amely két korszak — a bomló liberalizmus és az aktivizálódó konzervativizmus — határán haladva a közeli múlt, a reformkor és forradalom *újraértelmezését* volt hivatott elvégezni. Általa, benne az uralkodó politikai rendszer önmaga igazolását is kereste.

VÍGH ISTVÁN RAJZA